

Razvitak misnog kanona u rimskoj liturgiji.

Dr. Dragutin Kniewald.

Evolutio Canonis Missae in Liturgia Romana.

Summarium.

1. Difficilis quaestio de origine et evolutione hodierni Canonis solum ita resolvi potest, ut praeprimis omnes illae additiones, quae certo saeculo IV. posteriores sunt, e Canone eliminantur.

2. Abstrahendum est ergo ab additionibus sub Leone I, Gregorio Magno ac Sergio papa factis.

3. In Canone ita restituto duae orationum series recognosci possunt. Una eucharistiam consecrativa, quam Summus Pontifex vel Episcopus proferebat et altera, ad quam orationes »Te igitur«, Memento vivorum ac mortuorum, cum orationibus respectivis pertinent. Hanc alteram seriei ex parte non Summus Pontifex nec presbyter in genere missam celebrans, sed diaconus ministrans alta voce proferebat.

4. Ex comparatione Canonis Romani (sine additionibus posterioribus) cum Canone descripto ab auctore saeculi IV. »De sacramentis« parallelismus quasi completus resultat.

5. Comparatio autem Canonis Romani ommissis illis, quae saeculo IV. in Canonem inserta sunt, cum anaphora Hippolyti, prout exstat in sic dicto fragmento Veronensi, non solum similitudinem, sed quasi identitatem ostendit simulque »preces diaconales«, i. e. »memento« cum orationibus adiacentibus nec non orationem »Te igitur« revera interpolationem saeculo IV. factam esse ostendit.

6. »Epiclesis« in fragmento Veronensi antiquissima omnium est, nec consecrativa specierum eucharisticarum, sed deprecativa gratiae Spiritus Sancti pro omnibus, qui species consecratas (vel etiam forse dona ab episcopo benedicta) percipiunt.

7. Comparando anaphoram s. Hippolyti ac per eam Canonem Romanum primitivum cum antiquissimis anaphoris orientalibus ad notitiam unitatis relativae liturgiae primitivae in tota christianitate pervenimus.

8. Per anaphoram s. Hippolyti facilis via paratur ad ea, quae de celebratione missae s. Iustinus Martyr narrat saeculo II.

9. Schema evolutionis Canonis Romani cum notis historicis.

10. Sacrasanctum missae sacrificium primis tribus saeculis Romae lingua graeca celebrabatur. Sub finem saeculi III. vel primo initio saeculi IV. lingua latina invaluit. Tum fragmentum Veronense, tum Canon in scripto saeculi IV. »De sacramentis«, tum Canon hodierni Missalis Romani in sua parte primitiva e graeca in linguam latinam translatus esse videtur. Canon Romanus, prout hodie exstat et prout saeculo VI, V, IV exstabat, non quidem totaliter ex apostolica traditione receptus est, attamen anaphora s. Hippolyti phasim illam intermediam constituit, quae Canonem Romanum hodiernum cum liturgia tempore s. Iustini et tempore apostolico coniungit.

1. Počevši od VI. v. upotrebljavala se grčka riječ »Kanon« da se njom označi najsvečaniji dio euharistijske molitve, te znači: pravilo, kako se vrši konsekracija euharistije. Čini se, da se ovaj dio liturgije, koji je istovjetan s istočnom anaforom, samo u rimskoj liturgiji zove kanonom. Prvi put susrećemo ovaj naziv kod sv. Grgura I., koji piše Ivanu u Sirakuzi: »orationem dominicam mox post Canonem dici statuistis«. ¹ No već se u pismu pape Vigilija Profuturu, g. 538., nalazi neki trag ovom nazivu: »Quapropter ipsius canonicae precis textum direximus subter adiectum«. ² Prije se taj dio mise u Rimu zvao: prex, precatio, agenda, actio.

Mного se raspravljalo o tome, gdje počinje kanon mise, da li naime predslavlje već spada u kanon ili ovaj počinje tek s molitvom »Te igitur«. U Gelasianumu čitamo prije »Sursum corda«, dakle prije predslavlja: »Incipit canon actionis«. Liber pontificalis smatra također, da je s predslavljem započela »actio«, jer veli, da je papa sv. Siksto odredio »ut infra actionem sacerdotis incipiens populus hymnum decantaret »sanctus, sanctus«. No prema današnjem Rimskom Misalu Kanon počinje iz »Sanctus« i svršava, kako se čini, pred »Pater noster«. Nema dakle sumnje, da u današnjem rimskom obredu kanon počinje s »Te igitur«. I to ne samo prema rubrikama i vanjskom rasporedu misala, nego i po samom nutarnjem sastavu. Jer danas je predslavlje glasna molitva, dok se kanon moli tiho. Predslavlje je mnogo više u vezi s crkvenom godinom, odnosno s otajstvom ili svečanošću, koja se svetkuje, nego s idejama kanona. Kanon doduše počinje s riječi »igitur«, pa se čini, kao da se time veže na ono, što je prethodilo, ali u stvari te veze s današnjim predslavljem nema. U drugu je ruku sigurno, da u doba prije nastanka današnjeg rimskog kanona anafora ili euharistijska molitva počinje s dialogom prije predslavlja. Predslavlje je prvotno bila molitva izrazito euharistijska.

U doba se sv. Grgura pape I. svršavao kanon prije »Pater«, jer ovaj papa piše: »orationem vero dominicam idcirco mox post

¹ Epist. lib. IX, ep. XII; lib. II. ep. LIX. PL LXXVII, 956.

² PL LXIX 18.

precem dicimus...«³ Amen, kojim se završuje doksologija »Per ipsum et cum ipso«, ujedno je prirodni završetak pravila euharistijskog posvećenja.

Današnji se rimski kanon mnogim dodacima razlikuje od prvotnog. Prvotni je kanon bio neprekinuta euharistijska molitva, koja se završavala doksologijom i odgovorom vjernika »Amen«. Današnji je kanon vjerojatno nastao u IV. v., ali su se i kasnije dodavale pojedine molitve. Kao sastavljači se prvotnog rimskog kanona spominju sv. Leo papa, papa Gelasije, sv. Damas, papa, sv. Grgur, papa. U zbilji će prvotni kanon biti stariji, a spomenuti su pape utjecali tek na pojedinosti u kasnijem razvitku prvotnog kanona. Sv. Grgur I. papa spominje, da je kanon sastavio neki »scholasticus«. Jedva da je i on sam znao nešto više o tom učenjaku, koje su onda zvali »scholasticus«. Preostaje dakle da najprije promotrimo, koji su to kasniji dodaci i izmjene u kanonu, pa da ih izlučimo. To će biti prvi korak do upoznavanja približnog oblika i opsega prvotnog kanona.

2. Neke podatke o kasnijim dodacima i izmjenama u Kanonu možemo crpiti najprije iz Liber Pontificalis. Tu se veli za sv. Leona papu (440—461.): »Hic constituit ut intra actionem sacrificii diceretur: sanctum sacrificium (et immaculatam hostiam)«. Duchesne misli da je ovaj umetak unesen protiv manihejaca.

O papi Grguru I. (590—604.) veli Liber Pontificalis: »Hic augmentavit praedicationem canonis: diesque nostros in tua pace dispone et caetera«. To je umetak u molitvu »Hanc igitur« u kojoj je svećenik redovno izricao posebnu nakanu, za koju prikazuje sv. misu. Sličan se umetak uostalom nalazi već u Leonianumu »in natali episcoporum«, t. j. na godišnjicu posvećenja za biskupa: »diesque meos clementissima gubernatione disponas«. Papa Grgur I. vjerojatno je dodao ovaj umetak radi kuge, glada i rata, koji su u ono doba harali Rimom i cijelom Italijom.

Papa Sergije (687—701.) odredio je »ut tempore confractionis dominici corporis Agnus Dei qui tollis peccata mundi, miserere nobis, a clero et populo decantetur«. Bit će, da je razlog, zašto je Sergije uveo ovo pjevanje, bio ceremoniel papinske mise, koji je tražio dulje vremena za lomljenje posvećenog kruha, pa je zato uvedeno pjevanje, da puk u tom razmaku ne ostane besposlen.

Dok su ovi podaci bez sumnje vjerodostojni, podaci o odredbama pape Aleksandra i Siksta mogu biti smatrani apokrifnima ili barem nesigurnima.

³ Epist. 1. IX, ep. XII, PL LXXVII, 956/7.

⁴ Ep. 1. IX, ep. XII.

⁵ LP ed Duchesne, 239.

⁶ LP ed Duchesne, 312.

⁷ Kard. Schuster, Liber Sacramentorum, Torino-Roma, Marietti 1924, II, 60, 73.

⁸ LP ed Duchesne, 376.

⁹ Isp. Kard. Schuster, o. c. II, 60.

Osim ovih dodataka i umetaka imamo i tekstova, koji su nekad bili u rimskom kanonu, a danas ih nema. Tako na pr. papa Gelazije govori o epiklezi, koja danas, bar u tom obliku, ne postoji: »Nam quomodo ad divini mysterii consecrationem coelestis Spiritus invocatus adveniet, si sacerdos et qui eum adesse deprecatur, criminosis plenus actionibus reprobentur?«¹⁰

I sam poredak pojedinih molitava u kanonu nije i ne može biti onaj, koji je bio u početku. Euharistijska je molitva u početku, kako je i prirodno, bila jednostavna i svom slijedu misli. A danas na nekim mjestima nema više te jednostavnosti ni prirodnog veza. Bjelodano je na pr. da se »Te igitur« ne veže sa »Sanctus« ni za samo pred-slovlje u današnjem obliku. Kao što današnje pred-slovlje zajedno sa »Sanctus« prekida na čas slijed misli euharistijske molitve, tako isto i spomen za žive zajedno s »Communicantes« i spomen za mrtve zajedno s »Nobis quoque peccatoribus«. U prvotnom kanonu ili anafori nije bilo ovih molitava.

Sve to daje povod protestantskim teolozima, koji nastoje da ne samo u teološkom, nego i u tehničkom pogledu smanje vrijednost i ugled euharistije: »Misa je sve prije nego umjetnina. Nebrojena su mjesta, gdje se opažaju pukotine i prekidi, poredak nipošto nije jasan i logičan.«¹¹ To je preoštar sud, jer previše generalizuje. No istina je, da današnji kanon nije nipošto u svemu jasan i logičan u svom poretku. Zato je i teško reći, kako je postao današnji rimski kanon.

3. Bickell misli, da je liturgija Apostolskih konstitucija u svojoj biti najstarija formula, najbliža apostolskim vremenima, a zatim nastoji dokazati, da je misa liturgija Apostolskih konstitucija izgrađena po rituale židovske pashe. Bunsen smatra, da je rimski kanon u doba Grgura I. zbirka raznovrsnih elemenata bez naročito g po-retka, koja potječe iz IV. v. Najvažniji uzroci ovoj zbrci molitava, koju zapažamo, jesu, po Bunsenu, promjena prvotnog načina prikazivanja i umetanje diptiha u kanon.¹² Zaboravilo se, da je čitanje diptiha funkcija, koju vrši đakon, te se i one molitve, koje je glasno molio đakon, uvrštavaju u tekst kanona, što ga moli svećenik.

Molitvu je »Te igitur« molio svećenik sve do: »una cum famulo tuo Papa nostro«. U tom je času započeo đakon s molitvom, koja je u vezi s imenima onih, što se naročito spominju u svetoj misi, odnosno, za koje se prikazuje sv. žrtva. To je bila molitva »Memento« (vivorum). Međutim je svećenik bez točke, naime nastavljaajući rečenicu, prosljedio: »una cum Papa nostro... communicantes et memoriam venerantes...« »Communicantes se, drugim

¹⁰ Ep. ad Elpidium, cf. Thiel, Epist. Rom. Pontif. I, 486, Dictionnaire d'Archéologie chretienne et de Liturgie (AL) II/2, 1899.

¹¹ M. Schian, Grundriss der praktischen Theologie, 1928, 110.

¹² Isp. Bickell, Messe und Pascha, Mainz 1872; Bunsen, Analecta Antenicaena 1854, III, 51, 278.

riječima, ne odnosi na ono, što slijedi, nego na predašnje i označuje živu zajednicu s rimskim Papom. Dok je svećenik spominjao imena papa i apostola, spominjao je dakon glasno imena onih, za koje se prikazuje sv. žrtva. U to je svećenik započeo molitvu »Qui pridie« i približio se činu posvećenja kruha i vina, pa je dakon prekinuo svoju glasnu molitvu, odnosno nabranje onih, za koje se prikazuje sveta žrtva, te ga je nastavio iza konsekracije, slično, kako se danas u pjevanoj misi prekida »Sanctus« i nastavlja poslije konsekracije s »Benedictus«. Tako je, poslije konsekracije, dakon nastavio sa spomenom, ali na taj način, da je poslije konsekracije spominjao vjerne mrtve. Tako možemo stilski protumačiti i veznik »etiam« u Memento mortuorum: »Memento etiam, Domine...« Ova se molitva nikako ne veže o predašnju u današnjem rimskom kanonu, ali je lijepo vezana o »Memento vivorum«, što ga je glasno molio dakon. Vrlo je vjerojatno, da je molitva »Te igitur« nastala u isto doba, kao i »Memento«. Obje molitve pokazuju čak i iste stilske osobine, pa možda potječu i od istoga pisca. U objema se nalazi izvjesna gradacija, koja se izriče riječju »in primis«, u objema dolazi »tibi offerimus«. Vjerojatno radi izvjesne harmonije ili simetrije, koja je nastala s »Memento vivorum« i »mortuorum«, sastavljena je u isto doba i stilski slično izgrađena današnja molitva »Nobis quoque peccatoribus«, koja je otvoreni pendent današnjoj molitvi »Communicantes«, tek s tom razlikom, da je molitvu »Communicantes«, kako je već rečeno, molio svećenik, a molitvu »Nobis quoque peccatoribus« odmah iza »Memento mortuorum«, dakon, i to glasno.¹³ Nasuprot je svećenik molio kanon tiho, i to već iz praktičnih razloga, jer je dakon, radi vjernika, molio glasno, pa je svećenik toga radi morao moliti tiho, da ne bude zbrke. U tomu bi možda bio početak prakse, da se Kanon u rimskoj liturgiji moli tiho.

Već sv. Augustin spominje u svojim Ispovijestima običaj, da se u misi sjećamo vjernih mrtvih: »Nadahni, Gospe moj, nadahni sluge svoje...: da se svi, kojigod ovo čitali budu, sjete kod oltara Tvoga Monike, službenice Tvoje i Patricija, nekoć muža njezinoga...«¹⁴ Sv. Augustin svjedoči, da je u njegovo vrijeme bio običaj spominjati sve vjerne mrtve: »Non sunt praetermittendae supplicationes pro spiritibus mortuorum, quas faciendas pro omnibus in christiana catholica societate defunctis, etiam tacitis nominibus quorumcumque sub generali commemoratione suscepit Ecclesia, ut quibus ad ista desunt parentes, aut filii, aut cognati, vel amici, ab una eis exhibeatur matre communi.«¹⁵

Ne radi se samo o tomu, da se sv. žrtva prikazivala za žive ili mrtve, nego upravo o tomu, da su se imena živih i mrtvih vjernika

¹³ Isp. Cabrol, Canon romain, AL II/2, 1847—1905.

¹⁴ Ispovijesti sv. Augustina, preveo dr. Andrija Živković, Zagreb 1930, IX, 13, str. 230.

¹⁵ De cura pro mortuis, c. IV, PL XI 596.

spominjala kod sv. žrtve. Sv. Ciprijan veli: »Episcopi antecesores nostri... censuerunt ne quis frater excedens, ad tutelam vel curam clericum nominaret: ac si quis hoc fecisset non offeretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione eius celebraretur. Neque enim apud altare Dei meretur nominari in sacerdotum prece, qui ab altari sacerdotes et ministros voluit avocare...«¹⁶ Ovo spominjanje živih i mrtvih vjernika kod sv. žrtve, ovo uvrštenje u diptihe, bilo je smatrano kao dokaz pravovjernosti, kao naročita čast i kao znak crkvene zajednice.¹⁷ Što više, uvrštenje u diptihe ili u Kanon (otale riječ: kanonizacija), značilo je u neku ruku, u kasnijoj epohi, proglašenje svetim.¹⁸

Spomen je živih i mrtvih vjernih bio u običaju kod sv. žrtve na zapadu i na istoku. No zapad polaže naročiti naglasak na popis živih vjernika, a istok na popis pokojnih. Vjerojatno je ova razlika nastala toga radi, jer je istok više i dulje čuvao prijelaz iz katekumenske mise u misu vjernih, a vrlo je rano dokinuo stari običaj, da puk prikazuje kruh i vino za sv. žrtvu, dok je, nasuprot, zapad rano dokinuo uklanjanje katekumena, a zadržao stari običaj, da vjernici prikazuju kruh i vino.¹⁹

U današnjem se rimskom kanonu nalazi spomen živih prije pretvorbe, iza molitve »Hanc igitur«, a spomen mrtvih iza pretvorbe, iza molitve »Supplices te rogamus«. Oba se spomena nalaze unutar samog kanona. Nasuprot se u galikanskoj, mozarapskoj i ambrozijskoj liturgiji diptisi čitaju prije kanona, čak i prije predslavlja, kod samog prikazanja. Istu pojavu opažamo i kod istočnih liturgija: »Iza čitanja evanđelja.. dakon stavši na obično mesto (ovde ambon) govori sugubu jekteniju, u kojoj moli za dobro arhierėja, vladara, klira, za one, koji prinose darove i čine dobro u sv. crkvi... Za vreme ove jektenije čita sveštenik tajno molitvu, u kojoj priziva Božja milosrda na verne... Posle sugube jektenije govori dakon pred carskim dverima jekteniju za umrle, za vreme koje sveštenik čita molitvu... Ovu jekteniju za umrle ne nalazimo u starim grčkim kodeksima liturgija ni u današnjem grčkom evhologiju, samo u ruskim služabnicima. Zatim dolazi jektenija za oglašene...«²⁰

Ova je razlika između rimskog običaja molenja diptiha unutar kanona i istočnog, galikanskog, mozarapskog i ambrozijskog običaja, da se diptisi mole prije mise vjernih, postojala, kako to neki tumače, već početkom V. vijeka, kad je papa Inocent I. pisao 417. biskupu u Eugubium: »De nominibus vero recitandis, antequam preces sacerdos faciat, atque eorum oblationes, quorum nomina recitanda sunt, sua oratione commendet: quam superfluum sit, et ipse pro tua prudentia recognoscis; ut cuius hostiam necdum Deo offeras, eius ante nomen insinues, quamvis illi incognitum sit

¹⁶ Ep. I (LXVI) Ad Presbyt. et diaconos et plebem Furnis consistentes, PL IV, 411.

¹⁷ Isp. cijeli niz imena, koja su radi krivovjersva ili drugih delikata bila brisana iz diptiha: Cabrol, Diptyques, AL IV/1, 1057/8.

¹⁸ Ib. 1058.

¹⁹ Ib. 1059/60.

²⁰ Dr. L. Mirković, Pravoslavna liturgika, II 77/8.

nihil. Prius ergo oblationes sunt commendandae, ac tunc eorum nomina, quorum sunt oblationes, edicenda: ut inter sacra mysteria nominentur, non inter alia, quae ante praemittimus — ut ipsis mysteriis viam futuris precibus aperiamus.»²¹ Premda se ovaj tekst na prvi mah čini vrlo laganim i razumljivim, on to ipak nije. Postoje dva različita tumačenja.

Dom Cagin²² ukazuje na činjenicu, da diptisi ne sačinjavaju dio prvotne anafore, kako nam je sačuvana u veronskom fragmentu. U drugu ruku navodi Dom Cagin mnoge sakramentarije kao dokaz, da je postojala predaja, u kojoj se djelomično sačuvalo stanje rimskog kanona, sasvim različito od današnjeg, koje je zajamčeno od VII. v. amo, stanje, u kojem je i rimska liturgija čitala diptihe prije kanona i prije predslavlja. Gore spomenuto pismo pape Inocenta I. tumači dakle Dom Cagin ovako: Ono pretpostavlja jednu molitvu, preporuku žrtvenih darova i spominjanje imena. Zloupotreba, koja se uvukla u eugubijsku crkvu i o kojoj govori ovo pismo, sastojala se u tomu, da su se imena spominjala u katekumenskoj misi (»Inter alia quae ante praemittimus«) ili u najmanju ruku prije »collectio post precem«: »antequam precem sacerdos faciat«. Inocent stavlja ovaj spomen na pravo mjesto, u misu vjernih: »inter sacra mysteria«, ali diptisi ostaju i nadalje prije kanona. Dom Cagin misli, da je diptihe na njihovo današnje mjesto u kanonu stavio papa Grgur Veliki, koji je promijenio i mjesto Molitve Gospodnje i o kojemu veli Ivan dakon, da je u sakramentariju mnogo toga izostavio, a nešto i izmijenio. Nije isključeno, da je razlog ovoj promjeni bila zloupotreba, koju tako snažno ističe sv. Jeronim:

»Quod multos facere conspicimus clientes et pauperes et agricolas: ut taceam de militantium et iudicum violentia, qui opprimunt per potentiam, vel furta committunt, ut de multis parva pauperibus tribuant et in suis sceleribus gloriantur. Publicoque diaconus in ecclesiis recitet offerentium nomina: tantum offert illa, tantum ille pollicitus est, placentque sibi ad plausum populi, torquente eos conscientia...«²³

»Dicamus istud capitulum principibus ecclesiarum. »Quid est quod dilectus meus in in domo mea fecit scelera multa?« Vel certe divitibus qui, quum aliena diripiant et non auferant malitias cordis sui, putant se Dei clementiam mereri... at nunc publice recitantur offerentium nomina, et redemptio peccatorum mutatur in laudem; nec meminerunt viduae illius in Evangelio...«²⁴

Možda je na zapadu uveden običaj, da se diptisi čitaju unutar kanona i t i h o, a ne, kako je to prije bila uobičajeno, i kako je to i danas na istoku, glasno, da se izbjegne ovakvim i sličnim zloupotrebama i pri-govorima.

Drugo tumačenje ovog zanimljivog, ali tamnog Inocentova pisma daje kard. Schuster. On drži, da se zloupotreba, koju pobija Inocent,

²¹ Ep. XXV, PL XX, 553.

²² Dom Cagin, Eucharistia, Paris 1912, 183, 289 ss.

²³ Super Ezechiel. I. VI. c. XVII, PL XXV 175.

²⁴ Super Jerem. I. II. c. XI. PL XXIV. 784.

sastojala u tomu, što se imena spominju prije Kanona, odnosno prije ovih preporuka u Kanonu: »Ut accepta habeas et benedicas... Hanc igitur oblationem, quam tibi offerimus... pro his quoque...« Prema kard. Schusteru se diptisi u doba Inocenta I. u Rimu čitaju »inter sacra mysteria«, t. j. unutar Kanona.²⁵

Bunsenova je dakle ideja bila vrlo plodonosna, te će danas jedva biti koji liturgičar od inena, koji ne bi prihvaćao ovih zaslada, koje su, dakako, u jednu ruku pošle dalje od samog Bunsena, a u drugu opet nisu drugo nego hipoteze u općenitim konturama. Čim se zade u pojedinosti, već se liturgičari ne slažu, već postoje različiti sistemi, koji hoće protumačiti postanak današnjeg rimskog kanona. No premda se ne može striktno povjesno, t. j. dokumentarno, dokazati ovih hipoteza, ipak zasad samo one mogu protumačiti i sam tekst današnjeg Kanona, i razliku u manuskriptima različitih kodeksa, i pojedine, ako i rijetke, sasvim jasne podatke, što ih imamo iz povijesti.

Postoje, dakle, dvije skupine molitava u današnjem Rimskom Kanonu. Jednu skupinu sačinjavaju molitve institucije i konsekracije presvete žrtve. Ta je skupina jedinstvena i sadržajno i stilski međusobno logički povezana. Uz ovu skupinu postoji i druga, kojoj pripadaju molitve »Te igitur« i oba »Memento« s pripadnim molitvama. Ova skupina nije pripadala prvotnom kanonu, nego je kasnije pridometnuta, i to vjerojatno kao molitva đakona i vjernoga puka, a pojedine su molitve možda i promijenile prvotno mjesto. U te molitve treba ubrojiti i »Sanctus« zajedno s predslavljem, kako nam je danas sačuvano, naime sa spomenom različitih otajstava iz života Spasiteljeva i pojedinih svetaca. Prvotna euharistijska zahvala nije sadržavala ovog elementa, nego je bila sasvim općenita zahvala Gospodu za njegova dobročinstva: »gratias agit, benedixit, fregit et dixit...«. Današnji je oblik nastao u isto doba, kad i netom spomenute promjene. To je bilo vjerojatno u IV. vijeku, kad se kršćansko bogoslužje smjelo javno i svečano pojaviti, te je poprimalo mnogo novih oblika.

Do IV. bi dakle vijeka čin mise bio u prikazanju kruha i vina, u konsekraciji (»Qui pridie«) i u anamnezi. Sve do doba Grgura pape I. svršavao je Kanon s doksologijom: »Per ipsum et cum ipso est tibi Deo Patri omnipotenti in unitate Spiritus Sancti omnis honor et gloria«. Vjerni je puk odgovarao: »Amen« i time je bila završena žrtva. Đakon je tada — još u doba Grgura I. — glasno pozivao: »Si quis non communicat det locum«, kako pripovijeda sam Grgur I.²⁶ Slijedila je pričest. Papa je Grgur I. umetnuo između doksologije »Per ipsum« i između pričesti, koja je bila integralni dio mise, molitvu Gospodnju. On sam kaže, da je to odredio »quia mos apostolorum fuit ut ad ipsam solummodo orationem oblationis hostiam consecrarent. Et valde mihi inconveniens visum est

²⁵ Kard. Schuster, Liber Sacramentorum, II, 58/9, 65.

²⁶ Dialog. II, XXIII.

ut precem quam scholasticus composuerat super oblationem diceremus, et ipsam traditionem quam Redemptor noster composuit, super eius Corpus et Sanguinem non diceremus. Sed et Dominica oratio apud Graecos ab omni populo dicitur; apud nos vero a solo sacerdote.²⁷

Uostalom tu treba primijetiti, da je i za Grgura I. doksologijom »Per ipsum« bio kanon dovršen, kako on sam veli: »orationem vero dominicam mox post precem dicimus« i kako svjedoči i Pavao dakon u životopisu sv. Grgura (II, 20.) govoreći: »Kyrie eleison cantari praecepit et orationem dominicam mox post canone[m], super hostiam censuit recitari«. To, uostalom, i nije bila tako velika novost. Grgur I. uveo je Oče naš kao svećenikovu svečanu i glasnu pripravu za sv. pričest vjerojatno pod grčkim utjecajem, kojemu je bio izložen za svog boravka u Carigradu, te i on sam opravdava svoju odredbu protiv onih, koji su joj prigovarali, pozivajući se na praksu grčke crkve. K tomu je i u zapadnoj crkvi, kako nam svjedoči sv. Augustin, Oče naš bio praksom uveden kao neka opća priprava za sv. pričest. Sv. Augustin veli: »quam totam petitionem fere omnis Ecclesia dominica oratione concludit.«²⁸ Novost se sastojala tek u tom, što je Grgur I. odredio, da ovu molitvu, koju su na mnogim mjestima (da li i u Rimu, to ne znamo) molili svi vjernici zajedno, kao pripravu za sv. pričest, moli svećenik. Po njegovim je riječima glavni razlog toj njegovoj odredbi bio u tomu, što je mislio, da su apostoli mjesto svake druge anafore molili Oče naš i onda izvršili konsekraciju.

Rekonstruiramo li dakle prema rečenim rezultatima prvotni rimski kanon i isporavimo li ga s onim, što znademo iz »De sacramentis«, (IV. v.), s anaforam sv. Hipolita i s fragmentom egipatske liturgije, srodne aleksandrijskom tipu, te s anaforam Serapiona i sv. Marka, moći ćemo doći do zanimljivih kostatacija.

4. Izlučimo li one stavke i odlomke, koji su kasnije dodani, dobivamo ovaj oblik rimskog kanona u IV. v., koji ćemo najprije isporediti s Kanonom, kako ga crta spis »De sacramentis«, također iz IV. v.

Rimski kanon.

Dominus vobiscum... Sursum corda... Vere dignum et iustum est... nos tibi semper et ubique gratias agere... Sanctus...

Te igitur... una cum famulo tuo Papa nostro... (et antistite nostro... et Rege... et omnibus

De sacramentis.

Reliqua omnia quae dicuntur in superioribus a sacerdote dicuntur, laudes Deo deferuntur,

²⁷ Ep. I. IX, ep. XII.

²⁸ Ep. CXLIX. ad Paulinum, n. 1., PL XXXIII, 636.

orthodoxis atque Catholicae et Apostolicae fidei cultoribus) communicantes et (diem sacratissimum ... celebrantes, sed et) memoriam venerantes...

Interim a diacono alia voce:

Memento, Domine... muniamur auxilio. Hanc igitur oblationem... ut placatus accipias.

Quam oblationem tu, Deus, in omnibus benedictam, adscriptam, ratam, rationabilemque facere digneris, ut nobis corpus et sanguis fiat D. n. I. Ch.

Formulu konsekracije vidi dolje, str. 217.*

Unde et memores, Domine, nos servi tui, sed et plebs tua sancta, eiusdem Christi, Filii tui, D. n., tam beatae passionis, necnon et ab inferis resurrectionis, sed et in coelos gloriosae ascensionis, offerimus praeclarae Maiestati tuae de tuis donis ac datis hostiam puram, hostiam sanctam, hostiam immaculatam, panem sanctum vitae aeternae et calicem salutis perpetuae.

Supra quae propitio ac sereno vultu respicere digneris, et accepta habere, sicuti accepta habere dignatus es munera pueri tui iusti Abel, et sacrificium patriarchae nostri Abrahae, et quod tibi obtulit summus sacerdos tuus Melchisedech, sanctum sacrificium, immaculatam hostiam.

Supplices te rogamus omnipotens Deus, iube haec perferri per manus sancti angeli tui in sublime altare tuum in conspectu divinae Maiestatis tuae...

Oratio petitur pro populo, pro regibus, pro ceteris:

ubi venit ut conficiatur sacramentum, iam non suis sermonibus utitur sacerdos, sed sermonibus Christi. Vis scire quia verbis coelestibus consecratur? Accipe quae sunt verba:

Fac nobis hanc oblationem adscriptam, ratam, rationabilem, acceptabilem, quod figura est corporis et sanguinis D. n. I. Ch.

Ergo memores

gloriosissimae eius passionis et ab inferis resurrectionis et in coelum ascensionis, offerimus tibi

hanc immaculatam hostiam, incruentem hostiam, hunc panem sanctum et calicem vitae aeternae.

Et petimus et precamur ut hanc oblationem suscipias in sublimi altari tuo per manus angelorum tuorum, sicut suscipere dignatus es munera pueri tui iusti Abel et quod tibi obtulit summus sacerdos Melchisedech.

Paralelizam je obiju tekstova sasvim bijelodan. Čini se, da je stilizacija »De sacramentis« nešto jednostavnija, pa prema tomu starija, odnosno, možda je i rimski kanon i »De sacramentis« nešto različiti prijevod istog grčkog vrela. »De sacramentis« odaje veću starinu i jednostavnost, dok rimski kanon prevodi nešto slobodnije i zanosnije. Zadnja se molitva iz spisa »De sacramentis« nalazi doslovice u koptskoj liturgiji, ali prije konsekracije i prije »Sanctus«: »ut suscipias in sancto coelesti et spiritali altari tuo, in sublimitate coelorum, per ministerium archangelicum tuum, sicut ad te suscepisti munera iusti tui Abel, sacrificium patris nostri Abrahae...«²⁹ Ova ista koptska liturgija pokazuje, uostalom, i istu značajku gledom na umetke raznih molitava sa strane dakona; dok svećenik dalje moli svoje molitve, dakon glasno moli: »Memento, Domine, pacis unius, unice, sanctae, catholicae et apostolicae Ecclesiae.« (Domine, miserere, pjeva vjerojatno puk). »Et illorum omnium, Domine, quorum nomina recitantur. Domine miserere. Solve captivos, salva eos qui necessitate patiuntur, esto Domine, nobis custos et protector in omnibus.«³⁰ Sve to potvrđuje, da su gornje lipoteze o umetanju molitava bile ispravne.

5. Kad smo tako u neku ruku rekonstruisali rimski kanon IV. v., možemo da podemo naprijed i da pokušamo rekonstruisati rimski kanon III. vijeka. U tu ćemo svrhu isporediti rimski kanon s Hipolitovom anaforom, za koju je utvrđeno, da je nastala u III. vijeku. Ali sad ćemo, kako se samo po sebi razumije, morati u rimskom Kanonu izostaviti ne samo kasnije dodatke, nego i sve ono, što je očito nastalo ili dodano u IV. v.

Rimski kanon.

Gratias agamus Dno Deo nostro.
Vere dignum et iustum est, aequum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, aeternae Deus, per Christum, Dnum nostrum.

Veronski fragmenat.

Gratias tibi referimus, Deus, per dilectum Puerum tuum Iesum Christum, quem ultimis temporibus misisti nobis Salvatorem et Redemptorem et Angelum voluntatis tuae; qui est verbum tuum inseparabile, per quem omnia fecisti et bene placitum tibi fuit: misisti de caelo in matricem Virginis, quae in utero habitus incarnatus est et filius tibi ostensus est ex Spiritu Sancto et Virgine natus: qui voluntatem tuam complens et populum sanctum tibi acquirens extendit manus suas cum pateretur ut a passione liberaret eos qui in te crediderunt:

²⁹ Amédée Gastoué, *Alexandrie-Liturgie*, AL I/1, 1192.

³⁰ *Ib.* 1191/2.

Qui pridie quam pateretur

accepit panem in (sanctas ac venerabiles) manus suas et elevatis oculis in coelum ad te, Deum Patrem, omnipotentem, tibi gratias agens benedixit, fregit, deditque discipulis suis dicens:

Accipite et manducate ex hoc omnes. Hoc est (enim) corpus meum.

Simili modo, postquam coenatum est, accipiens et hunc praeclarum calicem (in sanctas ac venerabiles manus suas) item tibi gratias agens benedixit deditque discipulis suis dicens:

Accipite et bibite ex eo omnes. Hic est enim calix sanguinis mei, mysterium fidei, qui pro vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum.

Haec quotiescumque feceritis in mei memoriam facietis.

Unde et memores, Domine, nos servi tui, sed et plebs tua sancta, eiusdem Christi, Filii tui, D. n., tam beatæ passionis, nec non et ab inferis resurrectionis,

offerimus praeclaræ Maiestati tuæ, de tuis donis ac datis, Hostiam puram, Hostiam immaculatam, Panem sanctum vitæ aeternæ et calicem salutis perpetuæ

Supra quæ propitio ac sereno vultu...

qui, cumque traderetur voluntarie passioni ut mortem solvat, et vincula diaboli dirumpat, et infernum calcet, et iustos illuminet, et terminum figat et resurrectionem manifestet:

Accipiens panem gratias agens dixit:

Accipite, manducate, Hoc est corpus meum, quod pro vobis confringentur.

Similiter et calicem dicens:

Hic est sanguis meus qui pro vobis effunditur.

Quando hoc facitis, meam commemorationem facitis.

Memores igitur

mortis
et resurrectionis eius:
offerimus tibi

panem
et calicem
gratias agentes tibi, quia nos dignos habuisti adstare coram te et tibi ministrare.

Supplices te rogamus, omnipotens Deus, iube haec perferri per manus sancti Angeli tui in sublime Altare tuum, in conspectu divinae Maiestatis tuae:

ut quotquot ex hac altaris participatione sacrosanctum Filii tui corpus et sanguinem sumpserimus, omni benedictione coelesti et gratia repleamur

per Dominum n. I. Chr. Per ipsum et cum ipso et in ipso est tibi Deo Patri omnipotenti, in unitate Spiritus Sancti omnis honor et gloria per omnia saecula saeculorum. Amen.

Et petimus ut mittas Spiritum Sanctum tuum in oblationem sanctae Ecclesiae:

in unum congregans des omnibus, qui percipiunt, sanctis, in repletionem Spiritus Sancti ad confirmationem in veritate:

ut te laudemus et glorificemus per puerum tuum I. Chr., per quem tibi gloria et honor, Patri et Filio cum Sancto Spiritu, in sancta Ecclesia tua et nunc et in saecula saeculorum. Amen.

I opet je sličnost tako očevidna, da se ne možemo oteti dojmu, da su oba obrasca srodna. Imade doduše i nekih razlika, ali te nisu bitne, nego više stilističke. Razlika je u predslavlju gledom na količinu teksta dosta velika, ali se sadržajno gotovo gubi, kad uzmemo u obzir, da je predslavlje bilo određeno samo u temi (»gratias agens«) a inače, stilski, da je bilo gotovo slobodno. U predslavlju se veronskog fragmenta izriče zahvala Bogu, što je poslao Sina svoga da nas spasi. To je ujedno i tema svakog današnjeg predslavlja, samo je promjenljivi umetak stilski kao potisnuo u pozadinu ovu misao.

Značajna je razlika između obje anafore u tomu, što rimski recitativ počinje »Qui pridie quam pateretur«, a veronski fragment po istočnom običaju »Qui cum traderetur«.

U rimskom je Kanonu recitativ stilski više razvijen, isto i druge neke molitve, koje su, uostalom, u suštini identične. Ruke se Spasiteljeve u rimskom kanonu zovu »sanctae et immaculatae«, kao što se u kasnijim istočnim anaforama zovu »blaženima i bez ljage«³¹, u liturgiji sv. Jakoba »svetima, čistima, neokaljanima i besmrtnima«, u liturgiji sv. Ivana Zlatoustog i sv. Marka »svetima, čistima i neokaljanima«. Moguće, da je i to dodatak Grgura I. pape, pod utjecajem s istoka. Poznato je, da u različitim liturgijama vlada velika raznolikost s obzirom na riječi konsekracije. U našem je slučaju gotovo potpuna identičnost, samo je u veronskom fragmentu formula znatno kraća, što je očiti znak jednostavnosti i starine.

Najznatnija je razlika u tomu, što u veronskom fragmentu nema molitve »Supra quae«, ali teško je dokazati, da je ona u III. vijeku bila doista sastavni dio i rimskog kanona.

³¹ AL I/2, 1907.

6. Vrlo je zanimljiva epikleza u veronskom fragmentu. Ona se nalazi iza konsekracije i zaziva izrijekom Duha Svetoga nad darove, što ih Crkva prikazuje, ali ne u svrhu, da ih Duh Sveti pretvori u tijelo i krv Kristovu, kako to čine neke epikleze istočne crkve iz kasnijeg doba, nego samo u svrhu da posveti svojom puninom sve one, koji primaju presveto tijelo i krv Gospodnju. Stvarno je ta epikleza istovjetna s drugim dijelom molitve »Supplicet te rogamus« u rimskom kanonu. Stoga i drže neki liturgičari ovu molitvu epiklezom. Drugi nasuprot smatraju, da je rimska epikleza u molitvi »Quam oblationem« prije konsekracije, dok treći drže, da rimski Kanon uopće nema epikleze.

Možda je epikleza sv. Hipolita ključ za riješenje teškog pitanja epikleza u istočnoj crkvi. Jer nema sumnje, da imade i u priznatim liturgijama takvih epikleza, kojih stilizacija kao da pretpostavlja, da se pretvorba zbiva tek na osnovu same epikleze. Hipolitova epikleza nasuprot pretpostavlja, da se pretvorba već izvršila uslijed riječi Spasiteljevih, te sada moli milost Duha Svetoga za one, koji primaju tijelo i krv Kristovu u sv. pričesti. Kako ova anafora potječe iz prvih decenija III. vijeka, zaslužuje naročitu pažnju i treba da je poredimo s epiklezama u ostalim istočnim anaforama. Tu ćemo naići na činjenicu, da je epikleza u širem smislu riječi, naime zaziv Duha Svetoga uopće, sastavni dio gotovo svih liturgija od starine. Ta činjenica imade svoj osnov u Hebr. IX, 14.: »Koliko će više krv Krista, koji je DUHOM SVETIM samoga sebe prikazao neokaljana Bogu, očistiti savjest našu od mrtvih djela, da služimo Bogu živomu.«³² No konsekrativna se epikleza javlja tek u IV. v. Starije epikleze nisu konsekrativne. Najstariji primjer epikleze jest upravo epikleza sv. Hipolita, a u njoj nema traga konsekrativnoj kakvoj moći ili tendenciji. Ta će biti nastala u IV. v. uslijed dosad nepoznatih utjecaja. Takva je epikleza Serapionova, suvremenika sv. Atanazija, koja je nastala oko 350. To je najranija pojava konsekrativne epikleze.³³

Neki bi htjeli vidjeti epiklezu u jednoj molitvi prije konsekracije, što se nalazi na 3. fragmentu Crum, rukopisu VII. ili VIII. v., koji pripada liturgiji aleksandrijskog tipa, pa iz toga hoće izvesti, da i u rimskom Kanonu postoji epikleza i to prije konsekracije, u molitvi »Quam oblationem«.³⁴ Ova molitva glasi: »Reple et nos gloria tua quae apud te est et mittere dignare Spiritum Sanctum tuum in has creaturas et fac panem quidem corpus Dni et Salvatoris nostri I. Chr., calicem autem sanguinem Novi (Testamenti). Quia Dnus n. I. Chr., in qua nocte tradebatur ...«³⁵ Smatram, da se ne smiju

³² Isp. i Rim. XV, 16; I. Tim. IV, 5.

³³ Isp. F. Cabrol, *Épiclese*, AL V/1, 142—183. Dr. O. Teofil Harapin daje u svojoj opširnoj radnji: »Epikleza s povijesnog i teološkog gledišta«, u *Bogoslovskoj Smotri* 1924, 386, i 1925, 262, 395, dobar prikaz ovog pitanja.

³⁴ Isp. F. Cabrol, *Canon Romain*, AL II/2, 1891—3.

³⁵ Ib. 1892.

praviti prenagli zaključci iz te molitve, koja je svakako epikleza u širem smislu te riječi. Ali se ne smije zaboraviti, da nam taj fragmenat nije sačuvao čitavu anaforu, nego samo do uključivo: »*Quotiescumque manducabitis...*«. A postoje analogni slučajevi, gdje se prije konsekracije javlja epikleza u širem smislu, zapravo nema želja u smislu epikleze, a onda dolazi iza konsekracije konsekrativna epikleza. Tako na pr. u egipatskoj anafori iz VI. v.: »*Sanctus... Plena sunt coelum et terra gloria tua. Perfice tibi (hoc) sacrificium benedictione, quae est de te, descendente (scilicet) super illud Spiritu tuo Sancto et benedicendo benedic et mundando munda has hostias tibi honorabiles positas coram te, hunc panem et hunc calicem*«. Zatim slijedi recitacija zadnje večere s riječima konsekracije, anamneza i onda konsekrativna epikleza: »*Precamur te Domine... ut Spiritum Sanctum... mittere digneris super nos et super has hostias ante te positas easque mundare, hunc panem et hunc calicem, ut hunc panem facias corpus vivificans D. n. Chr. (Amen) et hunc calicem sanguinem vivificantem item eiusdem Dei et Salvatoris nostri in remissionem peccatorum et vitam aeternam eis, qui eum participaverint (Amen)*«. ³⁶ U ovoj je epiklezi doduše očita reminiscencija prvotne redakcije, u smislu posvećenja onih, koji se pričešćuju, ali nema sumnje, da je ova epikleza bitno konsekrativne stilizacije. Moglo bi se dakle pretpostaviti, da je isti slučaj i u anafori fragmenta Crum. Sačuvana je naime samo prva epikleza u širem smislu riječi, posve slična netom spomenutoj, a ona, koja je možda slijedila iza konsekracije i koja je možda također bila konsekrativne stilizacije, nije nam sačuvana, jer fragmenat prestaje iza riječi »*Quotiescumque...*«.

Treba na kraju pripomenuti, da se potpuno analogna molitva završnoj molitvi verenskog fragmenta nalazi u fragmentu Crum, samo se nažalost ne može ustanoviti pravo mjesto, kamo spada. Možda je to prinosna molitva: »...*gratia doni tui fiat in virtutem Spiritus Sancti, in confirmationem et augmentum fidei, in spem futurae vitae aeternae, per D. n. I. Chr., per quem tibi Patri gloria cum Sancto Spiritu in Saecula. Amen*«. ³⁷ Kad bi se moglo dokazati ili ustanoviti, da je to završna molitva, na kraju anafore, poput one u anafori sv. Hipolita, bio bi to peremptorni dokaz, da u ovoj egipatskoj anafori nema konsekrativne epikleze. Uz to bi ova anafora bila tada u uskoj vezi s anaforam sv. Hipolita, a po njoj i sa rimskim kanonom. Jer iz svega, što smo dosad izveli, valja zaključiti, da je rimski kanon u III. v. bio vrlo sličan, ako ne i istovjetan s anaforam sv. Hipolita.

7. Preostaje još da isporučimo anaforu sv. Hipolita, i po njoj i rimski kanon, i istočnim anaforama najstarijeg doba. Kako se u rimskom kanonu »**Memento**« nalazi prije konsekracije, ne ćemo pogriješiti, ako kao poredbenu građu uzmemo najstarije anafore ale-

³⁶ Isp. AL I/2, 1907.

³⁷ Isp. AL II/2, 1891.

ksandrijskog »prepositivnog« tipa. Vidjeli smo, uostalom, kako postoji izvjesna analogija između »De Sacramentis« i koptske liturgije (»prepositivni« tip), te između anafore sv. Hipolita i egipatskog fragmenta Crum (premda je ovaj bez sumnje znatno kasniji od Hipolitove anafore). Trebat će dakle Hipolitovu anaforu isporučiti sa Serapionovom anaforam, s anaforam sv. Marka i s egipatskim fragmentom Crum, koji, kao rukopis, potječe iz VII. ili VIII. vijeka, pa je prema tomu najstariji dosad nadeni liturgijski rukopis. Serapionova anafora potječe doduše iz V. vijeka, ali je do nas došla u rukopisu iz XI. v.³⁸ I anafora sv. Marka potječe iz V. vijeka, ali je najstariji sačuvani rukopis tek iz XI. ili početkom XII. v.³⁹

Ispoređujući spomenute anafore opažamo ponajprije, da sve imaju predslavlje. Serapionova i Markova imaju i uvod u predslavlje, koji u Hipolitovoj nije zabilježen. Kod sv. Hipolita imaju predslavlje više značaj molitve *z a h v a l n i c e*, dok je u Serapionovoj i Markovoj anafori više pjesma *h v a l e*, a ne zahvalnosti za dobročinstva. Zato se u objema ovim anaforam na predslavlje nadovezuje Sanctus, kojega kod sv. Hipolita nema. U egipatskom fragmentu Crum nije sačuvan početak predslavlja, nego tek prijelaz iz samog predslavlja u Trisagion, i onda Sanctus. Sve ove tri anafore predstavljaju dakle već po tomu jedan tip, a anafora sv. Hipolita drugi, jednostavniji i stariji. Možda je Sanctus, zajedno s odnosnim prijelazom u predslavlje, umetnut na prijelazu iz III. u IV. v., a možda i ranije, ali u tom slučaju ne kao molitva svećenikova, nego *v j e r n i k a*. U ovom bi drugom slučaju bila možda vjerojatna predaja, koju je zabilježio Liber Pontificalis, da je papa Siksto (115—125) odredio: »ut intra actionem sacerdos incipiens (cum?) populo hymnum decantaret: Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus Sabaoth et caetera.«⁴⁰ Sanctus bi dakle mogao biti prvotno određen da ga pjevaju vjernici. Tomu mišljenju pogoduje i činjenica, da Sanctus i danas još pjevaju vjernici, odnosno namjesto vjernika kor, pa je vjerojatno tek kasnije prešlo u običaj, da i ovaj odlomak, poput drugih u misi, koji su prvotno bili određeni da ih pjevaju vjernici, moli i sam svećenik.

Iza Sanctus dolazi u tri različite varijacije, bitno uostalom posve slične, kod triju spomenutih istočnih anafora, molitva, da Gospod moću svojom blagoslovi nazočnu žrtvu. U egipatskom fragmentu Crum i u anafori po sv. Marku zaziva se u tu svrhu poslanje Duha Svetoga, a u anafori Serapionovoj zaziva se samo moć Božja. Kod sv. Hipolita nasuprot nema traga takvoj molitvi, nego se odmah na predslavlje, koje je vrlo veliko, nadovezuje recitativ zadnje večere: »qui cumque pateretur . . .«. Dakle i opet: Hipolitova je anafora jednostavnija i bliža prvotnom svetkovanju svete žrtve od ostalih.

³⁸ Isp. AL II/2, 1893.

³⁹ Isp. AL I/1, 1194.

⁴⁰ LP ed Duchesne, 56/7.

Sve tri istočne anafore imadu: »in qua nocte tra debatur«, dok kod sv. Hipolita čitamo: »qui cumque traderetur voluntarie passioni...«.

Tada slijedi kod svih recitativ posljednje večere s riječima konsekracije. Kod Serapiona nema Spasiteljevih riječi: »ovo činite na moj spomen«, dok se kod svih ostalih nalazi. Isto tako nema kod Serapiona anamneze, a ima je i anafora po sv. Marku i egipatski fragmenat Crum i Hipolitova anafora.

Kod svih se nalazi i epikleza, ako i ponešto različita, tek je nema egipatski fragmenat. No vrlo je vjerojatno, da je i on imao epiklezu, jer se ovako svršava: »Mortem tuam annuntiamus et resurrectionem tuam confitemur et deprecamur...«. Tu je prekinut tekst na tom fragmentu. No to je upravo mjesto, gdje kod svih spomenutih anafora dolazi epikleza. Vjerojatno je, da je i u egipatskom fragmentu bila epikleza, jer se anamneza svršava s riječi: »confitemur«, a tada slijedi prošnja, koja se nadovezuje na anamnezu: »et deprecamur...«. Nešto se dakle molilo od Gospoda na tom mjestu. Što? Vjerojatno ono isto, što istim riječima veže sv. Hipolit za anamnezu: »Memores igitur mortis et resurrectionis eius... et petimus ut mittas Spiritum Sanctum tuum...«. Zanimljivo je, da Hipolitova i Markova anafora spominju u epiklezi poslanje Duha Svetoga, dok Serapionova anafora govori o Logosu Božjem.

8. Uzmemo li sada u obzir, da liturgija sv. Jakova, antiohijskog, postpositivnog tipa, posve jednako teče, kao i liturgija po Serapionu i sv. Marku, osim što se litanija ne uvrštava u predslavlje, nego nadovezuje na anamnezu i epiklezu, možemo utvrditi relativnu istovjetnost čina mise po svemu kršćanskom svijetu u prva tri vijeka. Isporedili smo naime oba istočna liturgijska tipa sa Zapadnim tipom, koji je, uostalom, ovisan od aleksandrijskog. Taj zapadni liturgijski tip, anafora sv. Hipolita, ujedno može da predstavlja onaj razvojni stepen anafore, kakva je bila u III. v., koji se može povezati i dovesti u sklad s onim, što je sv. Justin govorio o sv. žrtvi: »Affertur dein ei qui fratribus praeest panis poculusque aquae et vini; qui accipiens laude et gloria Patrem omnium prosequitur per Filii et Spiritus Sancti nomen, et pro iis quibus ab Eo dignamur abunde gratias reddit. Postquam preces et gratiarum actionem compleverit, omnis qui adest populus gratiose dicit: Amen!« Ono dakle, što je već Bickell ustvrdio, da je naime liturgija apostolskih konstitucija u svojoj biti najstarija nama sačuvana liturgija i najbliža apostolskim vremenima, treba konkretizovati u tom pravcu, da je bit liturgije, koju prikazuju apostolske konstitucije, najbolje sačuvana u Hipolitovoj anafori (ne govoreći o drugim dijelovima liturgije). Nesumnjivo je anafora u najprvo apostolsko doba bila velikim dijelom in ispirisana nasljedovanjem onoga, što je Spasitelj činio na zadnjoj večeri. A Spasitelj je doista vršio obred, koji je bio propisan za pashu. Dakle je svakako anafora u nekoj vezi i ovisnosti i od tog obreda. No ta veza i ovisnost nije izravna, nego

neizravna, preko zadnje večere. A kasnije se ni apostoli (osim možda prolazno i samo mjestimice, u isključivo židovskim kršćanskim općinama) nisu naročito obazirali na ovaj starozavjetni obred, koji je bio tuđ svima onima, što su pridolazili Gospodu iz poganstva. K tomu su toliki drugi utjecaji bili djelotvorni, naročito psihološke potrebe tadašnje crkve, to o izravnom utjecaju ili o nasljedovanju ovog starozavjetnog obreda u izgrađivanju mise ili anafore ne može danas više biti govora.

9. Razvitak nam rimskog kanona prikazuje naredna shema, u kojoj smo uzeli u obzir sve ono, što smo dosad utvrdili i neke nove momente, o kojima dosad nije bilo prilike da posebice govorimo.

(Vere) dignum et iustum est, aequum et salutare, nostibi semper et ubique gratias agere,* Domine sancte, Pater omnipotens, aeternae Deus . . . per Christum, Dominum

nostrum. ^a [Per quem maiestatem tuam laudant angeli, adorant Dominationes, tremunt Potestates, Coeli coelorumque Virtutes, ac beata Seraphim, socia exultatione concelebrant. ^b (Cum quibus et nostras voces ut admitti iubeas deprecamur, supplicii confessione dicentes:)]

Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth.

Pleni sunt coeli et terra gloria tua.

Hosanna in excelsis.

Benedictus, qui venit in nomine Domini.

Hosanna in excelsis.]

^c [Te igitur, clementissime Pater, per JESUM Christum, Filium tuum,

* »Qui (qui fratribus praeest) ea accipiens laude et gloria Patrem omnium prosequitur per Filii et Spiritus Sancti Nomen, et pro iis quibus ab Eo dignamur abunde gratias reddit pro suis viribus et populus iure adclamat: Amen.«⁴¹

^a Vjerojatno kasniji dodatak iz IV. v.

^b Možda poziv dakona vjernicima, kao uvod za Trisagion; Sanctus oдаje tragove antifonarnog pjevanja (opetuje se Hosanna in excelsis). Možda je to bio izmjenični pjev dakona i vjernika.

^c Kasniji dodatak iz IV. v.

⁴¹ S. Iustinus, PG VI, 427/9.

Dominum nostrum, supplices rogamus ac petimus, uti accepta habeas et benedicas haec dona, haec munera, haec † sancta sacrificia illibata: in primis quae tibi offerimus pro Ecclesia tua sancta catholica, quam pacificare, custodire, adunare et regere digneris toto orbe terrarum, una cum famulo tuo, Papa nostro N. ^d— et Antistite nostro N. et omnibus orthodoxis atque catholicae et apostolicae fidei cultoribus.

^e (Memento, Domine, famulorum famularumque tuarum N. et omnium circumstantium, quorum tibi fides cognita est et nota devotio, pro quibus tibi offerimus, vel qui tibi offerunt hoc sacrificium laudis pro se suisque omnibus, pro redemptione animarum suarum, pro spe salutis et incolumitatis suae, tibi que reddunt vota sua aeterno Deo, vivo et vero.)

—^f communicantes et memoriam venerantes imprimis gloriosae semper Virginis Mariae « Genitricis Dei et Domini nostri JESU Christi, sed et bea-

^d »Et antistite nostro... cultoribus« nema Gr. ni Gel.

^e Što je označeno zaporkom ( ) nije prvotno govorio svećenik, nego je glasno molio dakon.

^f Prvotno je tekst tekao ovako: »...toto orbe terrarum. Una cum famulo Papa nostro N. communicantes et memoriam venerantes...«

« Papa Vigilije piše 538. biskupu Profuturu: »Ordinem precum in celebritate Missarum nullo nos tempore, nulla festivitate significamus habere diversum, sed semper eodem tenore oblata Deo munera consecrare. Quoties vero Paschalis, aut Ascensionis Domini, et Pentecostes et Epiphaniae Sanctorumque Dei fuerit agenda festivitas, singula capitula diebus apta subiungimus

quibus commemorationem sanctae solemnitatis, aut eorum facimus, quorum natalitia celebramus; caetera vero ordine consueto prosequimur. Quapropter et ipsius canonicae precis textum direximus subter adiectum, quem, Deo propitio, ex apostolica traditione suscepimus. Et ut charitas tua cognoscat quibus in locis aliqua festiuitatibus apta connectes paschalis diei preces similiter adiecimus.⁴²

Ova »capitula diebus apta« nisu drugo, nego oni umeci, koji se i danas još na Uskrs, Uzašašće, Duhove, Bogojavljenje, Božić i veliki četvrtak umeću između riječi »Communicantes« i spomena Bl. Dj. M. Umetak je na Bogojavljenje još onaj prvotni, kad se (na istoku) na taj dan slavilo rođenje Kristovo: »diem sacratissimum celebrantes, quo Unigenitus tuus in tua tecum gloria coaeternus in veritate carnis nostrae visibiliter corporalis apparuit«. Dok se ovaj umetak zadržao u svojoj prvotnoj redakciji sve do danas, uza sve to, što Bogojavljenje nije više svetkovina rođenja Gospodinova, sasvim su se iz rimskog Kanona izgubili umeci »eorum, quorum natalitia celebramus«. Ipak je još u molitvi kod prikazanja »Suscipe sancta Trinitas« ostao trag ovom spomenu. Cijela je ta molitva građena vrlo slično današnjoj molitvi »Communicantes«. Spominje se najprije muka, uskrsnuće i uzašašće Gospodinovo, zatim Bl. Djevica, sv. Ivan Krstitelj, sv. apostoli Petar i Pavao, a onda se nastavlja: »et istorum et omnium sanctorum... quorum memoriam agimus in terris.«⁴³

torum Apostolorum^h ac Martyrum tuorum Petri et Pauli, Andreae, Jacobi, Johannis, Thomae, Jacobi, Philippi, Bartholomaei, Matthaei, Simonis et Thaddaei, Liniⁱ Cleti, Clementis, Xysti, Cornelii, Cypriani, Laurentii, Chrysogoni, Johannis et

^h Spominje se 12 apostola, u koje je ubrojen i sv. Pavao. Ovaj je popis naročito sastavljen prema Mt. X, 2; Mk III, 16; Lk VI, 14; Dj. Ap. I, 13, ali nije posve sukladan ni s jednim od biblijskih popisa.

ⁱ Iza sv. apostola slijedi pet rimskih biskupa. To je vjerojatno bio popis rimskih biskupa, određen za diptihe. Siksto, koji se spominje na četvrtom mjestu, to je papa Siksto II.,

⁴² Vigiliū Papae Epistolae, PL LXIX, 18.

⁴³ Isp. Kard. Schuster, Liber Sacramentorum, II, 59, 66/7.

Pauli, Cosmae et Damiani, et omnium Sanctorum tuorum, quorum meritis precibusque concedas, ut in omnibus protectionis tuae muniamur auxilio.

† Per eundem Christum Dominum nostrum. Amen.

Hanc igitur ^k oblati-

onem ^l servitutis nostrae, sed et cunctae familiae tuae, quaesumus Domine, ut placatus accipias, diesque ^m nostros in tua pace disponas, atque ab aeterna damnatione nos eripi et in electorum tuorum jubeas grege numerari. Per Christum Dominum nostrum. Amen. ⁿ

Quam oblationem tu, Deus, ^o in omnibus, quaesumus, benefdictam, adscriptam, raftam, rationabilem acceptabilemque facere digneris, ut nobis Corpus et Sanguis fiat dilectissimi Filii tui, Domini nostri JESU Christi. Qui pridie, quam ^p patere-

mučen 258. Njegov se dakon Lovro spominje odjelito od njega toga radi, jer su sv. Kornelije i Ciprijan bili biskupi, pa im se htjela odati počast metnuvši ih odmah iza rimskih biskupa. Kornelije i Ciprijan slave se u Rimu zajedno, jer su mučeni u isti dan, ako i ne iste godine. I ostali su mučenici, koji se spominju, naročito poštivani u Rimu, te imadu i naročita svoja svetišta. Za nas je važno, da rimsko svetište sv. Krisogona (Krševana) potječe još iz prve polovice IV. v.⁴⁴ Kako se sv. Krisogon, koji je za cara Dioklecijana poslan iz Rima u Akvileju, i kod nas naročito štovao, bio bi vrlo zanimljiv studij svetišta sv. Krševana u našim krajevima.

† Prvotno po svoj prilici nije bilo ovog završetka.

^k »Igitur« nema ovdje, kao ni kod »Te igitur« posljednično značenje, nego znači vezu u ove prošnje s prikazanjem kruha i vina, koja je na čas bila prekinuta drugim prošnjama.

† Ova je molitva vjerojatno istovjetna s »commendatio oblationum«, o kojoj govori papa Inocent I.⁴⁵

^m Za papu Grgura I. veli Liber Pontificalis: »Hic augmentavit in praedicationem canonis: diesque nostros in tua pace disponas et caetera.«⁴⁶

ⁿ Amen ne postoji u Gr. ni u Gel.

^o Ova je molitva vjerojatno udešena prema prekonsekrativnim epiklezama u drugim liturgijama, ali nije upravljena na Duha Svetog, nego na prvu Božansku osobu.

^p Za papu Aleksandra I. (105—115) veli Liber Pontificalis: »Hic passionem Domini miscuit in praedicatione (praecatione) sacerdotum quando missae celebrantur« (LP ed. Duchesne, 127). Vjerojatno se ovaj podatak odnosi, u koliko je uopće pouzdan, na »Qui pridie quam pateretur«, jer sve ostale anafore imadu »in qua nocte tradebatur«.

⁴⁴ Isp. Kard. Schuster, o. c. 69; J. P. Kirsch, Die Stationskirchen des Missale Romanum, Freiburg, Herder, 1926, 186—189.

⁴⁵ Isp. Kard. Schuster, o. c. 70/3.

⁴⁶ LP ed Duchesne 312.

tur, accepit * panem in sanctas ac venerabiles manus suas, et elevatis oculis in caelum ad te, Deum Patrem suum omnipotentem, tibi gratias agens, benedixit, fregit deditque discipulis suis, dicens: Accipite et manducate ex hoc omnes:

Hoc est enim Corpus meum.

Simili modo, postquam coenatum est, accipiens et hunc praeclarum calicem in sanctas ac venerabiles manus suas, item tibi gratias agens, benedixit dicens: Accipite et bibite ex eo omnes:

Hic est enim calix Sanguinis mei, novi et aeterni testamenti, mysterium fidei, qui pro vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum.

Haec quotiescunque feceritis, in mei memoriam facietis.

Unde et memores, Domine, nos servi tui, sed et plebs tua sancta, eiusdem Christi Filii tui, Domini nostri, tam beatæ passionis, nec non et ab inferis resurrectionis, sed et in caelos gloriosae ascensionis, offerimus praeclaræ maiestati tuæ de tuis donis ac datis hostiam † puram, hostiam † sanctam, hostiam † immaculatam, panem † sanctum vitae aeternæ,

* Formula konsekracije u »De sacramentis« glasi:

In sanctis manibus suis accepit panem, respexit in coelum ad te, Sancte Pater omnipotens, aeternæ Deus, gratias agens benedixit, fregit fractumque apostolis suis et discipulis suis tradidit dicens: accipite et edite ex hoc omnes:

Hoc est enim corpus meum quod pro multis confringetur.

Similiter etiam calicem postquam coenatum est, pridie quam pateretur accepit, respexit in coelum ad te, sancte Pater omnipotens, aeternæ Deus, gratias agens benedixit, apostolis suis et discipulis suis tradidit dicens: Accipite et bibite ex hoc omnes:

Hic est enim sanguis meus. (PL XVI, 463.).

et calicem † salutis perpetuae.

Supra quae propitio ac sereno vultu respicere digneris, et accepta habere, sicuti accepta habere dignatus est munera pueri tui iusti Abel, et sacrificium patriarchae nostri Abrahae, et quod tibi obtulit summus sacerdos tuus Melchisedech, sanctum sacrificium, immaculatam hostiam †

† Supplices te rogamus, omnipotens Deus, jube haec perferri per manus sancti Angeli tui in sublime altare tuum, in conspectu divinae maiestatis tuae, ut quotquot ex hac altaris participatione sacrosanctum Filii tui Corpus et Sanguinem sumpserimus, omni benedictione caelesti et gratia repleamur. Per eundem Christum Dominum nostrum. Amen. §

§ (Memento etiam, Domine, famulorum famularumque tuarum N. et N., qui nos praecesserunt cum signo fidei et dormiunt in somno pacis. Ipsius, Domine et omnibus in Christo quiescentibus locum refrigerii, lucis et

† Liber Pontificalis veli za papu Leona I.: »Hic constituit ut intra actionem sacrificii diceretur: sanctum sacrificium et caetera«.

§ Ovaj je završetak kasnije umetnut, vjerojatno, u doba, kad je u svećenikov kanon uvršten i Memento mortuorum, što ga je prije, zajedno s molitvom »Nobis quoque peccatoribus«, glasno s pukom molio đakon. Opazili su tada, da se slijed misli time prekida, pa su između »Supplices te rogamus« i »Memento etiam« stavili ovaj završetak, koji je zapravo istovjetan sa završetkom u današnjoj molitvi »Nobis quoque peccatoribus«.

§ Glavna molitva đakonova, koji nastavlja »Memento«, prekinut konsekracijom.

Budući da je prvotno molitvu »Memento etiam« glasno molio đakon nastavljaajući »Memento«, prekinut konsekracijom, te je onda nastavio: »Nobis quoque peccatoribus«, glasila je molitva »Supplices« ovako: ». . . et gratia repleamur, per eundem Chr. D. n.; per ipsum et cum ipso et in ipso est tibi Deo Patri omni-

pacis, ut indulgeas, deprecamur. Per eundem Christum Dominum nostrum. Amen.

Nobis quoque peccatoribus, ^t famulis tuis, de multitudine miserationum tuarum sperantibus, partem aliquam et societatem donare digneris cum tuis sanctis Apostolis et Martyribus, cum Joanne, Stephano, Matthia, Barnaba, Ignatio, Alexandro, Petro, Marcellino, Felicitate, Perpetua, Agatha, Lucia, Agnete, Caecilia, Anastasia et omnibus Sanctis tuis, intra quorum nos consortium, non aestimator meriti, sed veniae, quaesumus, largitor admitte, per Christum Dominum nostrum; ^v per quem haec omnia, Domine, semper bona creas sanctificas, vivificas, benedixisti et praestas nobis. Per ipsum et cum ipso et in ipso est tibi, Deo Patri [†] omnipotenti, in unitate Spiritus [†] San-

potenti in unitate Spiritus Sancti omni honor et gloria per omnia saecula saeculorum«. Puk je odgovorio: Amen. Time je anafora, to jest čin mise, bio završen. Sad je počimala pričest. To je u skladu s onim, što referira sv. Justin: »Postquam preces et gratiarum actiones compleverit omnis qui adest populus gratiose dicit: Amen.«⁴⁷

^t Kao što je spomen mrtvih pendent spomenu živih vjernika, tako je i molitva »Nobis quoque peccatoribus« pendent molitvi »Communicantes«. U ovoj se molitvi nastavlja niz apostola i mučenika, započet u molitvi »Communicantes« (zapravo: »Et memoriam venerantes«). Spominju se sv. Matija i Barnaba, jer nisu bili spomenuti uz ostale apostole. No još prije njih, iz hronoloških razloga, spominje se sv. Ivan Krstitelj i sv. Stjepan prvomučenik. Zatim slijedi sv. Ignacije Antiohijski, mučen u Rimu, te rimski mučenici Aleksandar, Petar i Marcelin, Agnes i Cecilija, kartaške mučenice Felicitas i Perpetua i konačno Anastazija, Agata i Lucija. Ove je dvije posljednje mučenice u kanon uvrstio vjerojatno papa Grgur Veliki.⁴⁸

^v Molitva se »per quem haec omnia« vjerojatno ne odnosi na posvećene prilike, premda i u tom slučaju može imati dobar i teološki dubok smisao. No povijesno govoreći čini se, da je nakon molitve »omni benedictione et gratia repleamur« biskup blagosivao ulje za bolesnike i druge prirodne, koje su donosili vjernici. Tako ima anafora sv. Hipolita na kraju ovu bilješku: »Si quis oleum offert, secundum panis oblationem et vini et non ad sermonem dicat, sed simili virtute gratias referat dicens: Ut oleum hoc sanctificans... Similiter si quis caseum et olivas offeret, ita dicat: Sanctifica lac hoc... In omni vero benedictione dicatur: Tibi gloria, Patri et Filio cum Sancto Spiritu, in sancta Ecclesia et nunc

⁴⁷ PG VI; 427.

⁴⁸ Isp. Kard. Schuster, o. c. 92. O sv. Anastaziji isp. Kirsch, Die Stationskirchen, 97/8.

et semper et in omnia saecula saeculorum. Amen.⁴⁹ I danas još na tom mjestu biskup na veliki četvrtak posvećuje sv. ulja, a i u votivnoj je misi »pro sponso et sponsa« još i danas ovdje mjesto nekom naročitom blagoslovu. To su još tragovi prvotne prakse. Tek je zadnji redaktor rimskog kanona zaboravio na ovu praksu, pa je sve to prenio jednostavno na posvećene prilike. I doista se i za njih lijepo može reći, da ih Gospod stvara, blagosilje i podaje nama po G. n. I. Kr. No redaktoru je izbjeglo, da se malo teže u liturgijskom jeziku posvećene prilike mogu označiti naprosto s »haec omnia«, dok se ova fraza vrlo dobro može protumačiti, ako se odnosi na ulje, uljike, sir i slične prirodne, koje su vjernici donisili da ih svećenik blagoslovi.⁵⁰ Redaktoru je rimskog Kanona bilo čudno, da ova formula dolazi iza zaključne doksologije, pa ju je naprosto uvrstio u tekst euharistijskog kanona. Uostalom, kad se ponnjivo i opetovano čita epikleza sv. Hipolita, dobiva se dojam, kao da nije isključeno, da se ni ova epikleza ne odnosi na euharistijske prilike, nego na one prirodne, koje su vjernici donijeli da budu blagoslovljene: »Et petimus ut mittas Spiritum tuum Sanctum in oblationem Sanctae Ecclesiae; in unum congregans des omnibus qui percipiunt...« Čita li se u vezi s blagoslovima, koji slijede i koji moraju imati uvijek isti završetak, kao i ova molitva, čini se, da je možda ova epikleza zaziv Duha Svetoga nad darove, što su ih vjernici donosili. No to je samo jedna smiona hipoteza, koju iznosim, i koja bi trebala da bude posebno proučena.

cti, omnis honor et gloria z
per omnia saecula saeculorum. Amen.

^z Kod riječi »omnis honor et gloria« treba svećenik prema rubrici rimskog Misala da podigne malo kalež s hostijom. To je zaostatak prvotnog podizanja, kojim se, iza svršenog Kanona, a prije lomljenja za sv. pričest, vjernicima pokazalo Presveto, da mu se poklone. Današnje se podizanje počelo uvoditi u XII. v. kao reakcija na Berengarovo krivovjerje, te se tim podizanjem htjelo posvjedočiti vjeru Crkve

⁴⁹ F. Cabrol, Saint Hippolyte et son oeuvre liturgique, AL VI/2, 2415.

⁵⁰ Isp. Kard. Schuster, o. c. II. 92/3.

u realnu prisutnost Spasiteljevu pod posvećenim prilikama.⁵¹

Sada slijedi molitva Gospodnja sa svojim uvodom. Za Grgura I. papu veli Ivan dakon: »orationem dominicam mox post canonem super hostiam censuit recitari« (Život sv. Grgura pape, II, 20). Na ovom se mjestu moli Oče naš u liturgiji sv. Jakoba, sv. Marka, sv. Vasilija, sv. Ivana Zlatoustog, u ambroziskom, mozarapskom i starom galikanskom obredu. No to je već prijelaz iz Kanona u pričešće. Stoga se na veliki petak, u bogoslužju preosvećenih darova, koje nije drugo nego svećenikovo pričešće, izostavlja Kanon i počinje se odmah s uvodom u Oče naš.

10. U Rimu se kroz prva tri vijeka liturgija vršila grčkim jezikom. Negdje na prijelazu iz III. u IV. v., možda iz Dioklecijanovih progona, kako misli kard. Schuster,⁵² možda i nešto prije, drugim kojim povodom, počelo se liturgijsku anaforu prevoditi sa grčkog na latinski. Vjerojatno je to bilo najprije za ruralne crkve, gdje se vršilo bogoslužje za pretežno obični svijet, a onda se taj običaj prenio i na liturgiju, što ju je služio papa. Hipolitova je anafora u veronskom fragmentu po svemu prijevod s grčkoga. Isto će tako biti i rimski kanon IV. v. i kanon iz spisa De Sacramentis, također iz IV. v., prevedeni s grčkoga. Pravi će se, dakle, i potpuni smisao pojedinih, u prvi mah možda teških riječi ili fraza pronaći poredbom s paralelnim grčkim tekstovima, o kojima je latinski kanon ovisan. Tako na pr. u molitvi »Hanc igitur oblationem se r v i t u t i s n o s t r a e, sed et cunctae familiae tuae...«, te »Unde et memores, Domine, nos s e r v i t u i, sed et plebs tua sancta...«. Sasvim je bijelodano, da je obje molitve sastavljao, odnosno prevodio isti čovjek, jer su pisane istim načinom i stilom. U obim je molitvama govor o »servi tui« u jednu ruku i u drugu o »plebs sancta«. U latinskom tekstu nije jezično tako jasno, da rektor pod »servi tui« misli svećenstvo s biskupom na čelu, a pod »plebs sancta« sve ostale vjernike. Isporedi li se latinski

⁵¹ Nauku je Berengarovu osudio Leo IX, 1050, Viktor II. 1055, Nikola II. 1059, Grgur VII. 1078. i 1079. U rimskom je saboru 1079. Berengar morao potpisati ovu prisegu: »Ego Berengarius corde credo et ore confiteor, panem et vinum, quae ponuntur in altari, per mysterium sacrae orationis et verba nostri Redemptoris substantialiter converti in veram et propriam ac vivificatricem carnem et sanguinem I. Chr. D. n. et post consecrationem esse verum Christi corpus, quod natum est de Virgine... et verum sanguinem Christi... Sic credo nec contra hanc fidem ulterius docebo...« Isp. D 355.

⁵² O. c. II, 101.

tekst s grčkim tekstom apostolskih konstitucija, te s tekstom egiptskog crkvenog pravila i Testamentom Domini, naći ćemo, da sve anafore odmah iza konsekracije, upravo na mjestu, gdje je rimska molitva »Unde et memores«, spominju one, »quos dignos habuisti adstare coram te et tibi ministrare«, »ut starem coram te et tibi sacerdotio fungeremur«, »stare coram te et tibi sacerdotio fungi«. ⁵³ U rimskom je kanonu dakle »servitus« istovjetno sa »sacerdotium«, a »servi« sa »sacerdotes« ili liturgi uopće. To nas vodi u doba, kad je papa vršio liturgiju okružen klerom i pukom, te je čitav kler koncelebrirao sa papom. Tako je razumljiva neke vrste kontrapozicija »servitutis nostrae« i »nos servi tui« prama ostalom vjernomu puku. Kasnije je zadržan ovaj prvotni tekst, premda se uvodila služba Božja po selima, gdje ju je služio samo jedan svećenik, a i kod papinskih je misa polagano nestalo koncelebracije. ⁵⁴

Sve u jednu dakle možemo smatrati dovoljno utvrđenim, da je današnji rimski kanon bio prvotno sastavljen grčki. Negdje na prijelazu iz III. u IV. vijek preveden je s grčkog na latinski. Bit će, da je prvi takav prijevod bio već veronski fragmenat. U IV. se vijeku prvotna anafora znatno proširila, vjerojatno još uvijek na osnovu dotadašnjih službenih grčkih tekstova, koji su ipak dosta izmijenjeni. Tomu je pridošlo umetanje onih molitava u samu svećenikovu anaforu, koje su dotad za vrijeme anafore glasno s pukom molili dakoni.

Papa Vigilije (537—555.) piše Profuturu: »Quapropter nos ipsius Canonicae precis textum dirigimus sup̄ter adiectum, quem, Deo propitio, ex apostolica traditione suscepimus.« ⁵⁵ Često se susrećemo s ovom mišlju, da rimska liturgija potječe od apostola. Bit će, da je ova pretpostavka bila razlogom, zašto Liber Pontificalis tačno bilježi sve kasnije male promjene i dodatke, što su ih odredili kasniji pape. Ipak rimski kanon i bez ovih dodataka i promjena, kakav je bio u IV. v., ne potječe od apostola. S apostolskim ga vremenima veže, o tom danas ne može biti više razborite sumnje, Hipolitova anafora (veronski fragmenat). To je ujedno najstariji do danas otkriveni tip prvotne anafore, u glavnim crtama zajednički čitavom tadašnjem kršćanskom svijetu. Kad se u IV. v. kršćanstvo konačno oslobodilo progona i kad je liturgija razvila sav svoj sjaj u kršćanskim bazilikama, pošao je istok svojim, a zapad opet svojim putem. Nije isključeno, da je onaj »scholasticus«, o kome govori Grgur Veliki, da je sastavio kanon, upravo redaktor današnjeg rimskog kanona, koji je, uostalom, bitno istovjetan s kanonom u doba Grgura Velikog, Leona Velikog, Inocenta I. i pape Damasa. ⁵⁶

⁵³ Isp. AL III/2, 2778.

⁵⁴ Isp. P. de Puniet, Concélébration liturgique, AL III/2, 2470—2488.

⁵⁵ PL, LXIX, 18.

⁵⁶ Isp. Kard. Schuster, o. c. II, 107.